

Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Karadeniz Technical University Journal of The Faculty of Divinity
issn:2148-5011

KTÜİFD, cilt / volume: 4, sayı / issue: 2
(Güz / Autumn 2017): 53-72.

Tahâvî Akîdesi'ne Ehl-i Hadis Yorum: Sadruddin İbn Ebi'l-İz ve el-Akîdetü't-Tahâviyye Şerhi
Interpretation of Ahl al-Hadith on The Creed of at-Tahawi: Ibn Abi Al-Iz and Sharh al-Aqidah al-Tahawiyyah

İhsan Timür

Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam
Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı.
Assistant Professor, Karadeniz Technical University Faculty of Theology,
Department of History of Islamic Sects.
Trabzon / Turkey.
e-mail: ihsantimur@ktu.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6568-9054>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 19 Ekim / October 2017

Kabul Tarihi / Date Accepted: 29 Kasım / November 2017

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2017

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: İlhan Timür, "Tahâvî Akîdesi'ne Ehl-i Hadis Yorum: Sadruddin İbn Ebi'l-İz ve el-Akî- detü't-Tahâviyye Şerhi", *KTÜİFD* 4, sy. 2 (Güz 2017): 53-72.

web: <http://dergipark.gov.tr/ktuifd> | <mailto:ktuifd@gmail.com>

Copyright © Published by Karadeniz Teknik Üniversitesi, İlahiyat
Fakültesi. Karadeniz Technical University, Faculty of Theology,
Trabzon, 61080 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Tahâvî Akîdesi'ne Ehl-i Hadis Yorum: Sadruddin İbn Ebi'l-İz ve *el-Akîdetü't-Tahâviyye Şerhi*

İhsan Timür

Öz

Ebû Cafer et-Tahâvî tarafından kaleme alınan el-Akîdetü't-Tahâviyye, Mısır bölgesinde Ebû Hanîfe'nin itikadî görüşlerini aktaran erken döneme ait yegâne metindir. Ebû Hanîfe'nin görüşlerini herhangi bir tartışmaya girmeden muhtasar şekilde veren eser, temelde Ebû Hanîfe ile Ehl-i Sünnet'in genel itikadî görüşlerinin uyumunu ortaya koymayı hedefleyen bir içeriğe sahiptir. 6/12. yy'dan itibaren Maturidî çevrelerce kaleme alınan şerh literatürü, el-Akîde metnini büyük ölçüde Maturidî görüşlerle ilişkilendirmiştir. Ancak el-Akîdetü't-Tahâviyye'nin, gerek Ehl-i Sünnet'in genel görüşlerini içeren muhtasar niteliği gerekse de yazarı Tahâvî'nin öne çıkan hadisçi kimliği, metnin kimi kesimlerce Ehl-i Hadis/Hadis Taraftarlığıyla ilişkilendirilmesine yol açmıştır. Söz konusu ilişkilendirmeyi yapan ilk isim ise metin üzerine Ehl-i Hadis çizgisinde bir de şerh kaleme almış olan Sadruddin İbn Ebi'l-İz'dir (ö. 792/1390). Bu çalışma, İbn Ebi'l-İz'in söz konusu şerhini üretildiği bağlam ve içinde yer aldığı düşünce geleneğiyle birlikte kapsamlı bir şekilde incelemeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Ebû Cafer et-Tahâvî, el-Akîdetü't-Tahâviyye, İbn Ebi'l-İz, Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye, Ehl-i Hadis*

Interpretation of Ahl al-Hadith on The Creed of at-Tahawi: Ibn Abi Al-Iz and Sharh al-Aqidah al-Tahawiyyah

Abstract

al-Aqidah al-Tahawiyyah written by Abu Jafar al-Tahawi is the sole text in Egypt which contains theological views of Abu Hanifah. This text content to gives opinions of Abu Hanifah without any discussion and reveals that his opinions compatible with Ahl al-Sunna. From the 6/12th century commentaries written by Maturidi scholars, based the al-Aqidah on the Maturidi theology tradition. However, al-Aqidah al-Tahawiyyah has been associated with Ahl al-Hadith/Hadith Supporter due to brief nature which includes general views of the Ahl al-Sunnah and traditionist identity of al-Tahawi. The first name to make this association is Sadr ad-din Ibn Abi al-Iz (792/1390), who wrote the commentary on the Ahl al-Hadith line on the al-Aqidah. This study aims to analyse in a holistic manner Sharh al-Aqidah al-Tahawiyyah with the context that produced and tradition of thought that takes place.

Key Words: *Abu Jafar al-Tahawi, al-Aqidah al-Tahawiyyah, Ibn Abi Al-Iz, Sharh al-Aqidah al-Tahawiyyah, Ahl al-Hadith/Hadith Supporter*

Giriş

Ebû Hanîfe'nin itikadî görüşlerini özet şekilde veren *el-Akîdetü't-Tahâviyye* eseri, Hanefiliğin Mısır bölgesindeki en önemli temsilcilerinden Ebû Cafer et-Tahâvî (ö. 321/933) tarafından kaleme alınmıştır. Herhangi bir tartışmaya girmeden Ebû Hanîfe'nin görüşlerini veren eser, aynı zamanda Mısır bölgesindeki erken döneme ait yegâne Hanefî akaid metni olması açısından da önemlidir. Metin özellikle Ebû Hanîfe ile Ehl-i Sünnet'in genel itikadî görüşlerinin uyumunu ortaya koymayı hedefleyen içeriği ile dikkat çekmektedir.

el-Akîdetü't-Tahâviyye, Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ile talebeleri Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ve Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189/805)'nin görüşleri esas alınarak oluşturulmuştur. Ehl-i Sünnet'in genel itikadî ilkelerini öne çıkaran eser, imanın tanımı gibi doğrudan Hanefilere ait açık ifadesi dışında mezhebî bir aidiyet izi taşımamaktadır. Ebû Hanîfe ve dolayısıyla Hanefî fikirlerin Ehl-i Sünnet'in diğer itikadî gruplarından herhangi bir farkının olmadığı iddiasını içeren bu yaklaşım,¹ sonraki süreçte oldukça önemli bir fonksiyon üstlenmiştir. Buna rağmen *el-Akîdedü't-Tahâviyye*, büyük oranda Maturidî kelimeler geleneği ile ilişkilendirilmiştir. Hiç şüphesiz bunda metnin Maturidî kelimeler geleneğiyle uyumu önemli bir etkidir. Ancak özellikle *el-Akîde*'nin, Maturidîliğin temel ayırıcı fikirlerinin başında gelen *tekvîn* sıfatına delalet ettiği iddia edilen satırları, bu uyumun en belirgin kanıtı olarak Maturidîlerce öne çıkarılmıştır.

1. *el-Akîde*'nin Maturidî Zeminde Yorumlanması

Maturidî kelimeler geleneğine mensup pek çok isim, *el-Akîde*'yi Maturidîlikle ilişkilendiren şerhler kaleme almışlardır. Söz konusu şerhler büyük oranda, Tahâvî ve *el-Akîde* metnini Maturidî görüşle ilk kez ilişkilendirmiş olan Ebu'l-Muîn en-Nesefî'nin (ö. 508/1114) *Tabsıratu'l-Edille* eserindeki atfına dayanmışlardır. Nesefî, söz konusu eserinde *tekvîn* sıfatının Allah'ın zâtıyla kâim ezeli bir sıfat olduğu fikrinin muhasımları tarafından bidat olarak nitelendirilmesine karşı çıkarak bunun Ebû Hanîfe'ye dayandığını ispat etmek amacıyla Tahâvî'nin *el-Akîde* metnine atıfta bulunmaktadır. O, *el-Akîde*'deki "Allah, mahlukâtı yaratmadan önce de ezeli sıfatlarıyla kadîmdir. Onların yaratılmasıyla önceden Allah'ta olmayan

1 K. M. Eyub Ali, "Tahâviyye", trc. Ahmet Demirhan, *İslam Düşüncesi Tarihi* içinde, ed. M. M. Şerif (İstanbul: İnsan Yay., 1990), 1: 280-281.

herhangi bir sıfat meydana gelmiş değildir" ifadesini, bu görüşün selefe dayandığının başlıca kanıtı olarak sunmaktadır.²

Nesefî'nin bu atfı, süreç içerisinde özellikle Eşarî kelimacılarla Maturidiler arasındaki *tekvîn* sıfatı tartışmasının önemli başlıklarından biri olmuştur. *el-Akîdetü't-Tahâviyye*'nin Maturidî şârihlerinin tamamı, Tahâvî'nin söz konusu ifadelerini Nesefî'nin anladığı şekilde yorumlamışlardır. Ebû Hafs Ömer b. Ebî Bekr el-Gaznevî³ (ö. 7/13. yy'dan önce), Şerefuddin Ebu'l-Fedâil İsmail b. İbrahim eş-Şeybânî⁴ (ö. 629/1231), Necmuddin Ebû Şuca Menkûbers b. Yalınkılıç en-Nâsırî⁵ (ö. 652/1254), Şucâuddin Hibetullah b. Ahmed et-Türkistânî⁶ (ö. 733/1333), Cemaluddin Mahmud b. Ahmed el-Konevî⁷ (ö. 770/1369) ve Siracuddin Ebû Hafs Ömer b. İshak el-Hindî'den⁸ (ö. 773/1372) oluşan Maturidî geleneğe mensup ilk *el-Akîde*'nin şârihleri, metni, Nesefî'nin *tekvîn* bahsindeki atfına uygun şekilde şerh etmişlerdir.⁹ Bu isimlerin tamamı Maturidî görüşleri şerhlerine taşıyarak Hanefîliğin itikadî boyutunu bütünüyle Maturidî gelenekle özdeşleştirmişlerdir. Söz konusu şerhlerde aynı geleneğe mensup kaynaklara referansla *el-Akîde* etrafında ortak bir söylem oluşturulmuştur. Böylece *el-Akîde*, bu şârihlerin eliyle Maturidî gelenekle adeta bütünleşmiştir.

el-Akîdetü't-Tahâviyye'nin Maturidî şârihler tarafından bu gelenekle ilişkilendirilmesi Şam ve Mısır gibi bölgelere mensup bazı isimlerce mu-

-
- 2 Ebu'l-Muîn Meymun b. Muhammed en-Nesefî, *Tabşıratu'l-Edille fi Usulî'd-Dîn*, thk. Hüseyin Atay (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2004), 1: 467-468.
 - 3 Necmuddin Ebû Şuca Menkûbers b. Yalınkılıç en-Nâsırî, *en-Nûru'l-Lâmi' ve'l-Burhânu's-Sâti'*, Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, nr. 848/2, 105a, 110b-111a; Şucâuddin Hibetullah b. Ahmed et-Türkistânî, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, nr. 650, 16b-17a.
 - 4 Şerefuddin Ebu'l-Fadl İsmail b. İbrahim eş-Şeybânî, *Şerhu Akâidi't-Tahâvî*, Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, nr. 847/2, 19a-b, 21a.
 - 5 Nâsırî, *en-Nûru'l-Lâmi'*, 110b-116b.
 - 6 Türkistânî, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 16b-17a.
 - 7 Cemâluddin Mahmud b. Ahmed el-Konevî, *el-Kalâid fi Şerhi'l-Akâid*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Malatya Darende İlçe Halk Kütüphanesi, nr. 220, 14a-16a.
 - 8 Sirâcuddin Ebû Hafs Ömer b. İshak el-Gaznevî el-Hindî, *Şerhu Akîdeti'l-İmâmî't-Tahâvî*, thk. Şeyh Hâzım el-Keylânî el-Hanefî-Muhammed Abdulkadir Nessâr (Kahire: Dârâtü'l-Karaz, 2009), 56-62.
 - 9 Söz konusu şerhlerin içeriği ve Maturidî kelim geleneği açısından önemi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İhsan Timür, "Tahavi'nin Akide Şerhlerinde İtikadi Farklılaşmalar", (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2016), 183-232.

kavemetle karşılanmıştır. Bölge kökenli kimi isimler metni, farklı itikadî eğilimlerle ilişkilendirerek bu Maturidî faaliyete cevap vermişlerdir. Eşarî Şafiîler ve Ehl-i Hadis çevreler ile kısmen bunlarla ilişkili olan bölge kökenli bazı Hanefîler bu okuma biçiminin tarafları olarak dikkat çekmektedir.

2. *el-Akîde*'yi Farklı Düşünce Gelenekleriyle İlişkilendirme Çabaları

Eşarî Şafiî Takiyyuddin İbn es-Sübki (ö. 756/1355) ve oğlu Tacuddin es-Sübki (ö. 771/1370), Tahâvî'nin *el-Akîde*'sinin Eşarî'nin görüşleriyle aynı olduğunu¹⁰, aralarında sadece üç meselede ihtilaf bulunduğunu öne sürmekteydiler.¹¹ *el-Akîde*'nin bu şekilde okunması, hiç şüphesiz onun Eşarî kelam geleneğiyle ilişkilendirilmesi demektir. Bu yaklaşım bir ölçüde Eşarîlerle Hanefîleri aynı itikadî düzlemde buluşturma amacı taşıması yönüyle bir uzlaşma çabası¹² olarak görülebilse de bir başka açıdan da Maturidiliğin *el-Akîde*'yi yorumlama biçimine karşı çıkış olarak değerlendirilebilir. Zira burada Hanefî akaidinin büyük ölçüde *el-Akîde* metninin içeriğine irca edilmesi, Maturidiliğin ise devre dışı bırakılması söz konusudur.

el-Akîde metninin anlaşılmasında, Maturidî şârihlerin açıklamalarına karşı çıkıp eleştiriler yönelten daha kapsamlı bir yorumlama faaliyeti ise Hanefî olmakla birlikte Ehl-i Hadis'in itikadî görüşlerini benimseyen Sadruddin Ali b. Ali İbn Ebi'l-İz ed-Dîmeşkî'den (ö. 792/1390) gelmiştir. İbn Ebi'l-İz, *el-Akîde*'yi Ehl-i Hadis'in kabulleriyle ilişkilendiren bir şerh de kaleme alarak bu yaklaşımını geniş şekilde ortaya koymuştur. Şerhinde Maturidî pek çok görüşe karşı çıkan İbn Ebi'l-İz, *el-Akîde*'yi ve bundan hareketle de bir bütün olarak Hanefî itikadını Ehl-i Hadis çizgisinde yorumlamaktadır. O, bu açıklamalarıyla Hanefîler arasında örneği çok az bulunan Ehl-i Hadis çizgisinin önemli bir taşıyıcısı olarak dikkat çekmektedir.

Ezraî ve Sâlihî nispetleriyle anılan ve Ebu'l-İz künyeli büyük dede-

10 Tacuddin es-Sübki, *Muîdu'n-Niam ve Mubidu'n-Nikam* (Beyrut: Müessesetü'l-Kutubi's-Sekafiyye 1407/1986), 25, 61.

11 Tacuddin es-Sübki, *Tabakâtu's-Şafiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv-Mahmud Muhammed et-Tanahî (Kahire Dâru İhyâi Kutubi'l-Arabî, 1383/1964), 3: 377.

12 Mehmet Kalaycı, "Eşarîlik ve Maturidiliği Uzlaştırma Girişimleri: Tacuddin es-Sübki ve Nuniyye Kasidesi" *Dini Araştırmalar* 14, 40 (2012): 124-127.

lerinden dolayı İbn Ebi'l-İz olarak bilinen¹³ Sadruddin İbn Ebi'l-İz, en az dört kuşaktır Dimaşk ve Kahire'de kadılık yapan ve medreselerde görev alan Hanefî fakihlerin yer aldığı bir aileye mensuptur.¹⁴ Ailenin söz konusu bireyleri arasında bu türden Ehl-i Hadis eğilimli bir başka isimden söz edilmemesine rağmen Sadruddin İbn Ebi'l-İz'in bu eğilime sahip olması oldukça şaşırtıcıdır. Ancak onun, bu itikadî görüşleri, o dönemde özellikle Şam bölgesinde gündeme gelen tartışmaların merkezindeki isim olan Takiyyuddin İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) takipçileri etkisiyle benimsemiş olması kuvvetle muhtemeldir.

7-8/13-14. asırlar boyunca İslam beldelerindeki geniş çaplı Moğol istilası, İslam toplumunda önemli bir kısım sosyal ve fikrî sorunlarla tartışma ve çekişmelere yol açmıştı. Bu süreçte öne çıkan isimlerden biri olan Takiyyuddin İbn Teymiyye fakih, muhaddis, müfessir kimliği yanında eylemci niteliğiyle de farklı kesimleri etkilemiştir.¹⁵ Bir kısım fikhî ve itikadî görüşler yanında geleneksel mezheplere yönelttiği eleştirilerle önemli tesirleri bulunan İbn Teymiyye, etkisini farklı mezheplere mensup takipçileri vasıtasıyla uzun süre devam ettirmiştir. Özellikle kurumsal nitelik kazanmış tasavvufî yapılar, mezhepler ve tarikatlarla vahdet-i vücûd, tevessül, zikir, sema, deveran gibi sûfî çevrelere ait fikirler ve dini pratiklere yönelttiği eleştirilerinin yanı sıra tevhîd, teşbîh, sıfatlar, bidat anlayışı ve bir kısım fikhî görüşleri, şiddetli tartışmalara ve uzun süreli gerilimlere yol açmıştır.¹⁶

13 Ferhat Koca, "İbn Ebü'l-İz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 19: 468.

14 Kaynaklarda, Mısır ve Şam bölgelerinde kadılık ve medreselerde müderrislik yapan İbn Ebi'l-İz ailesine mensup şu isimler zikredilmektedir: Sadruddin Ebu'r-Rebi Süleyman b. Ebi'l-İz el-Ezraî (677/1278), Takiyyuddin Ahmed b. Sadridin Süleyman b. Ebi'l-İz el-Ezraî (685/1284), Şemsuddin Muhammed b. Sadridin Süleyman b. Ebi'l-İz el-Ezraî (699/1300), Ebu'l-Mehasin Yusuf b. Şemsiddin Muhammed b. Sadridin Süleyman b. Ebi'l-İz el-Ezraî (728/1327), Sadruddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Mehasin Yusuf b. Şemsiddin Muhammed b. Sadridin Süleyman b. Ebi'l-İz el-Ezraî (737/1337), Şerefuddin Ebu'l-Berekat Muhammed b. İzziddin Salih b. Ebi'l-İz el-Ezraî (723/1323), Şemsuddin Ebû Abdillah Muhammed b. Şerefiddin Muhammed b. İzziddin Salih b. Ebi'l-İz el-Ezraî (722/1322), Alauddin Ali b. Şemsiddin Muhammed b. Şerefiddin Muhammed b. İzzidin Salih b. Ebi'l-İz el-Ezraî (746/1345). Bu son isim Sadruddin İbn Ebi'l-İz'in babasıdır.

15 İbn Teymiyye'nin Moğol/İlhanlılar dönemindeki eylemleri hakkında detaylı bilgi için bk. Hanifi Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik* (İstanbul: Ötüken Yay, 2010), 141-151.

16 Ferhat Koca ve M. Sait Özervarlı, "İbn Teymiyye Takiyyüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 20:391-394, 405-413.

Haneffî olmasına rağmen itikadını Ehl-i Hadis'in görüşleri üzerinden inşa eden İbn Ebi'l-İz'in, bu inşa faaliyetini *el-Akîde* üzerinden yapmış olması oldukça anlamlıdır. Zira *el-Akîde* metni, uzun süreden beridir Maturidî Hanefilerce yazılan şerhler vasıtasıyla bu gelenekle ilişkilendirilmekteydi. İbn Ebi'l-İz ise *el-Akîde* üzerine, Ehl-i Hadis çizgisinde kaleme aldığı şerhle Maturidî faaliyete cephe almakta ve onlara yöneltmiş olduğu eleştirilerle adeta meydan okumaktadır. Onun Ehl-i Hadis temelli bu şerh faaliyetinde *el-Akîde*'nin, daha önce işaret edilen, Ehl-i Sünnet'in genel kabbullerini vurgulayan niteliğinden önemli ölçüde istifade ettiği söylenebilir.

3. Sadruddin İbn Ebi'l-İz ve *el-Akîde*'ye Ehl-i Hadis Yorumu

Maturidî alimlerin *el-Akîde* şerhlerinden daha sonra kaleme alınmış olmakla birlikte özellikle İbn Teymiyye çizgisindeki görüşleri nedeniyle çağdaş Selefi çevrelerin esere olan aşırı ilgisi, Sadruddin İbn Ebi'l-İz'in *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye* eserini *el-Akîde* şerhlerinin en meşhuru kılmıştır.

Kaynaklarda daha çok şair Ali b. Aybek b. Abdillâh ed-Dımeşkî'nin (ö. 801/1400) Hz. Peygamber (sas) hakkındaki bir kasidesine yönelttiği eleştiriler sebebiyle kendisinden söz edilen İbn Ebi'l-İz, Dımeşk'in Salihiyye bölgesinde¹⁷ 731/1331 yılında doğmuştur.¹⁸ Tahsil için herhangi bir yolculuğa çıkmadığı ve Dımeşk'ta ders aldığı ifade edilmekle¹⁹ birlikte hocalarının kimler olduğu bilinmemektedir. Ancak *el-Akîde* şerhinde İmaduddin Ebu'l-Fida İbn Kesîr²⁰ (ö. 774/1373) ve *et-Tenbîh ala Müşkilâti'l-Hidâye* eserinde Necmuddin et-Tarsûsî²¹ (ö. 758/1357) hakkında

17 Takiyyuddin Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *Dürerü'l-Ukûdi'l-Ferîde fi Teracimi'l-Ayani'l-Müfîde*, thk. Mahmud el-Celili (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1423/2002), 2: 507; Takiyyuddin Abdülkadir et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye fi Terâcîmil-Hanefiyye*, Nurossmaniye Kütüphanesi, nr. 3391, 265b.

18 Makrîzî, *Dürerü'l-Ukûdi'l-Ferîde*, 2: 507; İbn Hacer el-Askalanî, *Refu'l-İsr an Kudâti'l-Mısr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancı 1418/1998), 278; Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, 265b.

19 Koca, "İbn Ebü'l-İz", 468.

20 Ali b. Ali b. Muhammed b. Ebi'l-İz ed-Dımeşkî, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, thk. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türki-Şuayb el-Arnâvut (Beyrut: er-Risaletü'l-Alemiyye, 1433/2012), 344, 523, 631.

21 Sadruddin Ali b. Ali b. Ebi'l-İz el-Haneffî, *et-Tenbîh ala Müşkilâti'l-Hidâye*, thk. Abdülhakim b. Muhammed Şakir (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1424/2003), 4: 459.

kullandığı “şeyhuna” ifadesi dikkate alındığında bu alimlerden ders almış olması kuvvetle muhtemeldir.

748/1348’de henüz on yedi yaşında iken Kaymaziye medresesi müderrisliğini üstlenmiş,²² Dımaşk kadısı olan amcasının oğlu Necmuddin Ahmed b. İsmail b. Ebi’l-İz’in (ö. 799/1397) Kahire kadılığına atanması üzerine onun yerine Muharrem 777/1375’de Dımaşk kadısı olmuştur.²³ Ancak Necmuddin’in görevinden ayrılması üzerine aynı yılın Receb ayında onun yerine bu kez Kahire kadısı olarak atanmıştır.²⁴ Fakat bu kadılığı sadece iki ay sürmüş, Ramazan ayında görevden ayrılmış²⁵ ve Dımaşk’a dönmüştür.²⁶

Dımaşk’ta 777/1377’de Rükniyye, 784/1382’de İzziyye, Berrâniyye ve Cevherîyye medreselerinde ders veren²⁷ ve el-Efram camiinde de vaaz eden²⁸ İbn Ebi’l-İz’in, 784/1382’e kadar sessiz bir hayat sürdüğü anlaşılmaktadır. Ancak onun Rebiulahir 784/1382’de bir sorgulamaya tabi tutulduğu ve bir süre de hapsedildiği görülür. Söz konusu sorgulamanın nedeni ise şair Ali b. Aybek b. Abdillâh ed-Dımeşkî’nin Hz. Peygamber (sas)’i öven bir kasidesindeki ifadelerine yönelttiği tenkitlerdir. Buna göre İbn Ebi’l-İz, söz konusu kasidede geçen Hz. Peygamber’e tevessül, ondan şefaât dileme, nebilerin zellelerden masum olduğu gibi görüşleri sebebiyle İbn Aybek’i tenkit etmiştir. Bunun üzerine İbn Aybek, kasidesini devrin ulemasına göndererek görüş istemiş, bu alimler de İbn Ebi’l-İz’in tenkitlerini yersiz bularak buna dair bir de fetva kaleme almışlardır. İbn Aybek’in fetvaları Kahire’ye ulaştırması üzerine mesele iyice yayılmış ve büyük emir Berkuk (ö. 801/1399)’a kadar ulaşmıştır. Berkuk’un Şam naibine yazdığı mersûm üzerine İbn Ebi’l-İz’i sorgulamak için kadı ve fakihlerden oluşan bir meclis tertip edilmiştir.²⁹ İbn Ebi’l-İz’in, söz konusu

22 Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî ve Şuayb el-Arnâvut, “Mukaddime”, *Şerhu’l-Akîdeti’t-Tahâviyye* içinde, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî-Şuayb el-Arnâvut (Beyrut: er-Risaletu’l-Alemiyye, 1433/2012), 55.

23 Makrîzî, *Dürerü’l-Ukûdi’l-Ferîde*, 2: 507; Temîmî, *et-Tabakâtü’s-Seniyye*, 265b.

24 Makrîzî, *Dürerü’l-Ukûdi’l-Ferîde*, 2: 507; İbn Hacer, *Refu’l-Isr*, 278; Temîmî, *et-Tabakâtü’s-Seniyye*, 265b.

25 Makrîzî, *Dürerü’l-Ukûdi’l-Ferîde*, 2: 507; Temîmî, *et-Tabakâtü’s-Seniyye*, 265b.

26 İbn Hacer, *Refu’l-Isr*, 278; Temîmî, *et-Tabakâtü’s-Seniyye*, 265b.

27 Türkî ve Arnâvut, “Mukaddime”, 59-60.

28 Türkî ve Arnâvut, “Mukaddime”, 61.

29 Makrîzî, *Dürerü’l-Ukûdi’l-Ferîde*, 2: 507-508; İbn Hacer el-Askalanî, *İnbau’l-Ğumr bi*

meclisin sorgulamasında kasideye yönelik itirazlarını kabul etmekle birlikte bunları akîde olarak benimsemediğini ve görüşlerinden döndüğünü söylediği aktarılmaktadır.³⁰ Sonrasındaki meclislerde de İbn Ebi'l-İz, sadece Hz. Peygamber'e tazimdeki mübalağaya işaret etmek istediğini, yoksa itirazlarını bir akîde olarak kabul etmediğini dile getirmişse de görevlerinden alınıp hapsedilmekten kurtulamamıştır.³¹

785/1383 yılının Rebiulevvel ayına kadar dört ay hapiste kalan İbn Ebi'l-İz'in hapisten çıktıktan sonraki süreçte de çok sıkıntı çektiği, muhtaç duruma düştüğü ve günde iki dirhem karşılığında yün çırptığı aktarılmaktadır.³² 791/1389'de Dımaşk emiri Seyfuddin Yelboğa b. Abdillah en-Nâsırî el-Atabekî'nin emriyle itibarı iade edilip görevlerine dönen İbn Ebi'l-İz, bir yıl sonra 792/1392'de vefat etmiştir.³³

Mensubu olduğu mezhebin hükümlerini esas almak, onu taklit etmek ve diğer mezheplerin hükümlerini tenkit etmek türünden sadece bir mezhebe uyma fikrini taassup olarak niteleyip karşı çıkan İbn Ebi'l-İz, bunun yerine mezheplerin delillerine bakarak Kur'ân-ı Kerîm ve hadise uygun olan hükme tabi olmayı (ittiba) önerir. Akaide ilişkin görüşlerinde de büyük ölçüde bu şekildeki bir yaklaşımı benimseyen İbn Ebi'l-İz'in, kaleme aldığı eserlerde bu özelliği açıkça görülmektedir. Onun Ekmeluddin el-Bâbertî'nin (ö. 786/1384) *en-Nüketü'z-Zarîfe* eserine reddiye olarak kaleme aldığı *el-İttiba* eseri, bu husustaki en meşhur çalışmasıdır. Burhanuddin el-Merğînânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye* eserine dair kaleme aldığı kapsamlı çalışması *et-Tenbîh ala Müşkilâti'l-Hidâye*'si de büyük ölçüde bu metne, Hanefî fıkıh geleneğine ve mezhep algısına yönelik aynı türden tenkitler içermektedir.

İbn Ebi'l-İz'in *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye* eseri ise selef fikirlerini özellikle İbn Teymiyye çizgisinde savunmaktadır. Bu yönüyle onun eseri, kendisinden önce yazılmış olan ve her biri Maturidî düşüncüyü kuvvetli

Enbai'l-Umr, thk. Hasan Habeşi (Kahire: Lecnetü İhyai't-Türasi'l-İslamî, 1389/1969), 1: 258-259; Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, 265b.

30 Makrîzî, *Dürerü'l-Ukûdi'l-Ferîde*, 2: 508; İbn Hacer, *İnbau'l-Ğumr*, 1: 259; Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, 265b.

31 Makrîzî, *Dürerü'l-Ukûdi'l-Ferîde*, 2: 508; İbn Hacer, *İnbau'l-Ğumr*, 1: 259-260; Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye*, 265b.

32 Makrîzî, *Dürerü'l-Ukûdi'l-Ferîde*, 2: 509.

33 Makrîzî, *Dürerü'l-Ukûdi'l-Ferîde*, 2: 509.

bir şekilde temsil eden şerhlere adeta bir reddiye mahiyetinde olup onlarla hesaplaşmaktadır.

Eserin mukaddimesinde Hz. Peygamber (sas)'e tabi olan bir neslin ardından hevalarına uyan ve fırkalara bölünen bir neslin geldiğinden yankınan İbn Ebi'l-İz, Müslümanlar içerisinde hakkı destekleyen ulemadan biri olarak nitelediği Ebû Cafer et-Tahâvî'nin, Ebû Hanîfe ve imameynden nakille selefın benimsemiş olduğu din anlayışını aktardığını söyleyerek *el-Akîde* metnini selef çizgisine yerleştirir.³⁴ Selef vurgusunu eserinin başından sonuna sürekli öne çıkaran İbn Ebi'l-İz, onlardan uzaklaştıkça bidatlerin ortaya çıktığını ifade ederek tevil ehlini hedef almaktadır. Tevilin tahrif olduğunu savunan İbn Ebi'l-İz, fesadın kaynağı olarak da bu tevil yolunun takip edilmesini gösterir.³⁵ Ona göre teville inhirafa düşenlerin delilsiz ve karineye dayanmadan öne sürdüğü fikirler, onları selefın yolundan ayırmış ve zemmedilen kelama yöneltmiştir.³⁶ Oysa Kur'ân-ı Kerîm, tüm hakikatleri bünyesinde toplamış olup hüküm için başvurulması gereken asıl kaynaktır. Bu açıdan İbn Ebi'l-İz, Kur'ân ve Hz. Peygamber'den nakledilen delilleri terk ederek akıllarıyla hüküm vermekle suçladığı mütekellim ve filozofları eser boyunca eleştirmekten geri durmaz. Ancak İbn Ebi'l-İz'in eleştirileri sadece bu iki grupla sınırlı olmayıp bidat ehli olduğunu öne sürdüğü bir kısım züht ve tasavvuf ehliyle³⁷ bazı idarecileri de kapsamaktadır.³⁸

Kelam karşıtı tutumunu her fırsatta dile getiren İbn Ebi'l-İz, aslında *el-Akîdetü't-Tahâviyye* üzerine bir şerh yazma nedenini de bunun üzerine bina etmektedir. Zira o, daha önce yazılmış olan şerhlerin *el-Akîde*'yi zemmedilmiş olan kelam ehlinin sözleriyle açıkladıklarını, kendisinin ise bundan farklı bir yöntemle selefın sözleri üzerine açıklamada bulunaca-

34 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 115-116.

35 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 116.

36 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 116.

37 İbn Ebi'l-İz'in şerhinde tasavvufî yorumlara yönelik eleştiriler sık sık karşımıza çıkmaktadır. Genellikle *vahdet-i vücûd* (ittihâdiyye) üzerinden yapılan söz konusu bu eleştirilerin merkezinde ise Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1340) yer almaktadır. İbn Ebi'l-İz, nebî-velî karşılaştırmasında velîyi nebîden daha üstün bir konuma yerleştirdiğini öne sürdüğü İbnü'l-Arabî'yi küfürle itham etmektedir (*Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 751-52).

38 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 117-118, 308-309.

ğını aktarmaktadır.³⁹

Peygamberlerin ilk davetinin tevhid olduğunu dile getiren⁴⁰ İbn Ebi'l-İz, tevhidi, sıfat, rubûbiyet ve ulûhiyet şeklinde gruplandırır.⁴¹ Ancak bu tasnifte onun üzerinde en çok durduğu kısım uluhiyet tevhididir. Özellikle rubûbiyet hususunda kelamcılarının ispat için deliller ortaya koymaya çalışarak meseleyi yersizce uzattıklarını savunan İbn Ebi'l-İz, insanlardan bunu inkar edenin bulunmadığını,⁴² Allah'ın rubûbiyetine inanmanın aslında fitrî olduğunu savunur.⁴³ Ona göre asıl üzerinde durulması gereken tevhid, ortak koşmaksızın sadece Allah'a ibadet etmek manasındaki ulûhiyet tevhidi olup resullerin kendisine çağırıldığı, kitapların da kendisi için indiği tevhid de budur.⁴⁴

Mezmûm olarak nitelediği mütekellimlerin görüşlerini her fırsatta reddeden İbn Ebi'l-İz, Kelam ve mütekellim karşıtı tutumunu pek çok meselede sürdürür. O, mütekellimleri, selevin kadrini bilmemek,⁴⁵ şüphenin esas kaynağı olmak,⁴⁶ Allah hakkında nefy diliyle konuşmak,⁴⁷ naslarda geçmeyen isimleri Allah için kullanmak,⁴⁸ Allah'ın zâtına havadisın hulûlünü reddetmek,⁴⁹ nübüvvetin ispat yolunu sadece mucizeye has kılmak,⁵⁰ Kur'ân ve Sünnet'te geçmeyen kelime ve kavramlarla açıklamalarda bulunmak,⁵¹ Allah ve Resulü'nün kelamını düşünmek yerine Yunan düşüncesiyle iştiğal etmek,⁵² Allah hakkında delilsiz konuşmak⁵³ gibi pek çok meselede tenkit eder.

39 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 122.

40 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 122-123.

41 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 125.

42 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 126-127.

43 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 133-134.

44 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 129-131.

45 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 121.

46 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 152, 312.

47 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 165-166.

48 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 171.

49 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 189.

50 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 226.

51 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 313.

52 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 314.

53 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 477.

Bunun yanı sıra İbn Ebi'l-İz, özellikle İmam Maturidî ve müteahhir Hanefîler dediği Maturidîlere yönelik tenkitleriyle de dikkat çekmektedir. Ebû Hanîfe'nin itikadî fikirlerinin Maturidîler tarafından yapılan yorumunu büyük oranda reddeden İbn Ebi'l-İz, Ebû Hanîfe'yi Ehl-i Hadis çizgisine yaklaştırmaya çabalamaktadır. Onun imanın tanımı,⁵⁴ iman-amel ilişkisi,⁵⁵ imanda artma ve eksilme⁵⁶ gibi özellikle Maturidîlerce Ebû Hanîfe'ye nispet edilerek öne çıkarılan fikirleri daha esnek ve Ehl-i Hadis düşüncesiyle ortak bir zeminde buluşacak şekilde yorumlaması; hatta Tahâvî'nin bir kısım ifadelerinden onun da bazı fiilleri aslında imana dahil ettiği sonucunu çıkarması⁵⁷ İbn Ebi'l-İz'in, *el-Akîde* üzerinden Ebû Hanîfe'yi Ehl-i Hadis çizgisine olabildiğine yaklaştırma çabası olarak nitelenmek mümkündür. Söz konusu bu meselelerle imana müteallik diğer hususların tümünde Ehl-i Hadis'in yorumunu tercih ettiği açıkça görülen⁵⁸ İbn Ebi'l-İz'in, esasında Ebû Hanîfe'yi Maturidî yorumdan uzaklaştırmayı amaçladığı açıktır.

İmana ilişkin meseleler dışında özellikle "Allah'ın kelimasının sadece manaya delalet ettiği ve bu mananın ses ve harfler cinsinden olmaması sebebiyle işitilemeyeceği; Kur'ân lafzının sadece Allah'ın kelamına delalet eden ibareler olup sırf bu delaletinden dolayı kelimullah olarak adlandırıldığı" şeklindeki Maturidî düşüncesine karşı,⁵⁹ Hadis ve Sünnet imamlarına nispet ettiği Yüce Allah'ın işitilebilen türden bir sözle konuştuğu görüşünü savunması⁶⁰ şerhte belirgin şekilde öne çıkmaktadır. Müellifin kelimullahın yaratılmamış olmasına dair Mutezile'ye yönelttiği eleştiriler dışında bu bölümde sürekli Ebû Mansûr el-Mâturîdî ve müteahhir Hanefîlere nispet ettiği bu görüşü tenkit etmesi ve neredeyse her argümanını bu fikri çürütmek için sunması onun, bu fikri Mutezile'nin iddiasından daha fazla dikkate aldığını göstermektedir. Bu bölümün, şerhte ele alınan bahisler içinde en geniş olmasının nedeni de muhtemelen müellifin bu düşüncesinden kaynaklanmış olmalıdır.

İbn Ebi'l-İz, bu meselede İmam Mâturîdî'ye nispet ettiği görüşü, Al-

54 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 508.

55 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 509-511.

56 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 512-515.

57 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 520.

58 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 522-539.

59 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 256 vd.

60 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 256, 259.

lah'ın ahirette konuşacağını ifade eden Kur'ân naslarına aykırı bulmaktadır.⁶¹ Yine Ebû Hanîfe'nin "Yüce Allah'ın Hz. Musa ile ezeli olan sıfatı ile konuştu" şeklindeki ifadesinin de Mâturîdî'nin bu konudaki görüşüne reddiye olduğunu savunmaktadır.⁶² Allah'ın kelamının işitilebilir, okunabilir, öğrenilebilir, ezberlenebilir olduğunu söyleyen İbn Ebi'l-İz, Maturidî kabulün Kitap, Sünnet ve selef-i salihinin sözlerine aykırı olduğunu savunarak Tahâvî'nin bu husustaki ifadelerinin de bu görüşü reddettiğini öne sürmektedir.⁶³

Müellif, 'kelam' ifadesinden neyin anlaşıldığına dair Maturidîlerin şair Ahtal'a (ö. 92/711) dayanarak yapmış oldukları "kelam kalpte olandır. Dil, sadece kalpte olana delil kılınmıştır" şeklindeki istidlali de şiddetle tenkit etmektedir.⁶⁴ Kelam ifadesinin tıpkı insanın beden ve ruhu birlikte kapsaması gibi lafız ve manayı birlikte içerdiğini savunan⁶⁵ İbn Ebi'l-İz, Maturidîlerin bu hususta Arapların sözünü bırakıp söz konusu beytin kendisine nispetinin bile şüpheli olduğu Hristiyan bir şair olan Ahtal'ı esas almalarını şaşkınlıkla karşıladığını belirtir.⁶⁶

İbn Ebi'l-İz, "Yüce Allah'ın hiçbir mekânda bulunmadığı, altı cihet ve arşa istiva etmekten yüce olduğu" şeklindeki görüşe karşı da Allah'ın yukarı cihette, arşta olduğunu savunur.⁶⁷ Arşın bir taht olduğunu dile getiren İbn Ebi'l-İz, bunun felek olduğunu öne sürmenin yahut mülk olarak tevil etmenin mümkün olmadığını söyleyerek söz konusu ayet ve hadislerin tümünün, Allah'ın yukarı cihette ve arşta olduğunu ispatladığını ileri sürer.⁶⁸ İbn Ebi'l-İz, açıklamalarıyla bu itikadî kabule muhalif olan Maturidîleri de hedef almaktadır. Ebû Hanîfe'nin de Yüce Allah'ın arşta olduğu fikrini savunduğunu iddia eden müellif, onun mezhebinden olup da bunu reddedenlerin sözlerine itibar edilemeyeceğini, çünkü itikadî konular-

61 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 258-259.

62 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 267.

63 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 273.

64 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 278.

65 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 278, 598.

66 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 278. İbn Ebi'l-İz'in kelimullahla ilgili İmam Mâturîdî ve takipçilerini tenkit ettiği şerhteki bu bölüm, Ahmet Fethi Polat tarafından "Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye" adıyla (*Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2000): 505-530) tercüme edilmiştir.

67 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 335-336, 338-39, 344.

68 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 425-429.

da Ebû Hanîfe'ye muhalefet eden pek çok grubun kendilerini ona nispet ettiklerini söyleyerek Allah'ın arşta olduğunu reddeden Hanefîleri de bu gruplardan biri olarak niteler.⁶⁹

İbn Ebi'l-İz'in Ehl-i Hadis tarafından savunulan bu fikirleri temellendirmede sıklıkla başvurduğu deliller, ayetler ve daha çok da hadislerdir. Nassların zâhirî anlamlarını almanın kötü bir şeymiş gibi tenkit edildiğini dile getiren⁷⁰ müellif, yapılması gerekenin aslında bu olduğunu savunur. Hadislerin de mütevâtir ve âhâd şeklinde tasnif edilip âhâdın bilgi ifade etmediği şeklindeki yaklaşımlara karşı çıkararak⁷¹ âhâd hadisin delil oluşunu ispat için pek çok örnek sunar.⁷² Hemen her itikadî kabulü hadis üzerine tesis etmeye çalışan İbn Ebi'l-İz'in, bu türden bir ispat yoluna başvurması, benimsemiş olduğu Ehl-i Hadis yaklaşımı açısından anlaşılabilir olsa da onun hadislere referansla başvurduğu pek çok tasnifinin bazen içinden çıkılmaz bir karmaşaya yol açtığı da gözden kaçmamaktadır. Bu nedenle müellif, ihtilaf arz eden bir kısım hadisleri uzlaştırmaya gayret gösterirken itikadî kabulleri bir sistem dahilinde aktarmada zorluk yaşamakta, öne sürdüğü bir hükmü nakledilen rivayetlerden dolayı sürekli istisnalarla yeniden düzenlemek zorunda kalmaktadır.

Bütün bunlar dikkate alındığında İbn Ebi'l-İz'in itikadî olarak Hanefî çevrelerde örneğine pek rastlanmayan bir yaklaşımı benimsediği görülmektedir. Hocaları hakkında bilginin bulunmaması nedeniyle bu itikadî görüşleri kimlerden aldığı kesin olarak ortaya konamasa da onun, özellikle İbn Teymiyye'den etkilendiği ortadadır. Ancak eserinde İbn Teymiyye'ye ismen hiç atıfta bulunmayan İbn Ebi'l-İz, İbn Teymiyye'nin öğrencisi Şemsuddin İbn Kayyim el-Cevziyye'yi (ö. 751/1350) iki kez⁷³ zikrederken, İbn Teymiyye'nin bir diğer öğrencisi Ebu'l-Fida İmaduddin İbn Kesîr'den (ö. 774/1373) ise "şeyhimiz" diyerek üç kez⁷⁴ nakilde bulunmaktadır. Aslında bu ifade bile İbn Ebi'l-İz'in itikadî görüşlerinin kaynağını ve içinde yer aldığı geleneği ortaya koyan önemli bir ipucu olarak değerlendirilebilir.

69 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 442-443.

70 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 327.

71 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 539.

72 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 539-543.

73 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 341, 631.

74 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 344, 523, 631.

İbn Ebi'l-İz'in şerhinde Tahâvî'yi tümüyle Ehl-i Hadis çizgisinde görmeye çalıştığı muhakkaktır. Hatta onun, Maturidî anlayışa karşı *el-Akîde*'den hareketle Tahâvî'yi, Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin karşısına diktiğini bile öne sürmek mümkündür. Ancak İbn Ebi'l-İz'in Tahâvî üzerinden yapmaya çalıştığı bu okumanın Maturidî şârihlerin Tahâvî'yi, Maturidî çizgi-de yorumlamasından daha zor olduğu gayet açıktır. Bunun nedeni onun, *el-Akîde* metnini Ehl-i Hadis çizgiye yerleştirmede yaşadığı zorluktur. Mesela o, Allah hakkında "kadîm" sıfatını kullanmayı hem naslarda geçmemesi hem de ilk dönem selef alimlerinin tercih etmemesi sebebiyle doğru bulmayarak *el-Akîde* metninde sıfat olarak kullanmış olan Tahâvî'yi tenkit etmektedir.⁷⁵ Yine Tahâvî'nin *el-Akîde*'de, Allah'ın hudud, gaye, erkan ve azadan yüce olduğu ve altı cihetin onu kuşatamayacağına dair sözlerini, her ne kadar anlam olarak doğru bulduğunu belirtse de selefte ait olmadığını dile getirerek ihtiyatla karşılar.⁷⁶ Aynı şekilde Tahâvî'nin "Allah her şeyi kuşatandır" ifadesini de Yüce Allah'ın yukarıda oluşunu (fevkiyet/uluv) inkar edenler tarafından delil olarak kullanılmaya müsait olduğunu öne sürerek doğru bulmamaktadır.⁷⁷ Yine *el-Akîde*'deki "kıble ehinden hiç kimseyi, helal saymadıkça günahı sebebiyle tekfir etmeyiz" ifadesini, Yüce Allah'ın bazı günahları küfür olarak nitelediğine ilişkin örnekler sunarak hatalı bulmaktadır.⁷⁸ "Hz. Muhammed ümmetinden büyük günah işleyenler" şeklinde, ümmet hususunda tahsis içeren ifadeye de hadis metinlerindeki mutlak kullanıma uygun düşmediğini söyleyerek ihtiyatla karşılamaktadır.⁷⁹

İbn Ebi'l-İz'in bu örneklerde Tahâvî'nin *el-Akîde* metnine yönelttiği eleştirilerin, onun metni Ehl-i Hadis çizgisinde yorumlama çabasından kaynaklandığı muhakkaktır. Diğer şerhlerde şahit olunmayan bu türden tenkitlerin İbn Ebi'l-İz'in şerhinde görülmesi onun, Maturidî şârihlerin aksine Tahâvî ve *el-Akîde* metnini Ehl-i Hadis çizgisinde yorumlamada sorun yaşadığını göstermektedir. Kanaatimizce İbn Ebi'l-İz'in böyle bir sorun yaşamasının asıl nedeni, *el-Akîde* metninin ait olmadığı bir akaid sistemiyle ilişkilendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Zira Ebû Cafer et-

75 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 172.

76 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 330-331.

77 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 336.

78 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 488-490.

79 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 562.

Tahâvî, Horasan-Maveraünnehir bölgesinde zengin bir içerik kazanan Hanefî kelim geleneğinin dışında olmakla birlikte neticede bir Hanefî'dir. Bu durum onun Ebû Hanîfe'ye istinad eden, Hanefîlerin asgari itikadî fikirleri benimsediği anlamına gelmektedir. Bu itikadî fikirler, her ne kadar kapsam ve içerik açısından farklılık arz etse de genel çerçeve itibariyle uyumludur. Bu nedenledir ki *el-Akîde*, Maturidî şârihleri tarafından kaleme alınan şerhlerde bizzat Ebû Hanîfe'nin lisanından dökülürcesine olduğu gibi kabul görülürken⁸⁰, İbn Ebi'l-İz tarafından ise çeşitli noktalardan tenkit edilebilmektedir.

İbn Ebi'l-İz'in *el-Akîde* üzerinden bir bütün olarak Hanefî itikadını Ehl-i Hadis anlayışıyla uyumlu bir çizgide yeniden inşa etmeye çalışan bu yorumlama faaliyetinin, bir kısım meseleler bazında sonraki bazı eserlere yansıdığı görülse de bu çabanın pek başarılı olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.⁸¹ Buna rağmen özellikle çağdaş dönemde *el-Akîde* metninin diğer şerhleri gözardı edilerek İbn Ebi'l-İz şerhi üzerinden yorumlama faaliyeti sürdürülmektedir. Özellikle Selefi çevrelerde İbn Ebi'l-İz şerhi etrafında üretilmiş olan literatür, söz konusu bu çabanın en görünür tezahürüdür. Maturidî kelim geleneğinin karşısına *el-Akîde*'nin İbn Ebi'l-İz yorumunun çıkarıldığı bu çaba, temelde Ebû Hanîfe ile Maturidî kelim geleneği arasındaki ilişkiyi reddetmekte ve Ebû Hanîfe'nin Ehl-i Hadis çizgisinde yer aldığı iddiasını içermektedir. Ebû Hanîfe'nin itikadî görüşlerini aktaran diğer pek çok eseri görmezden gelen bu yaklaşım, İbn

80 Mesela bk. Nâsirî, *en-Nûru'l-Lâmi'*, 49a, 63a, 85a, 178b, 225b, 234b; Türkistânî, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 9a, 10b, 11a.

81 İbn Ebi'l-İz'in etkisini gördüğümüz eserlerin başında Hasan Kâfi el-Akhisârî'nin (ö. 1024/1615) *Nûru'l-Yakîn fî Usûli'd-Dîn* adlı *el-Akîde* şerhiyle, Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1606) *el-Fıkhü'l-Ekber* şerhini sayabiliriz. Akhisârî, *Nûru'l-Yakîn* eserinde İbn Ebi'l-İz'e hiç atıfta bulunmamakla birlikte önemli ölçüde ona yaslanmaktadır. Buna ilişkin bir kısım örnekler için bk. Hasan Kafi el-Akhisârî el-Bosnevî, *Nûru'l-Yakîn fî Usûli'd-Dîn fî Şerhi Akâidi't-Tahâvî*, Dirase ve Tahkik: Zühdi Adilufiteş el-Bosnevî (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1418/1997), 139-141, 151, 159, 179. Ali el-Kârî'nin *el-Fıkhü'l-Ekber* şerhinde de İbn Ebi'l-İz'e ismen hiç atıf yapılmamakla birlikte çokça alıntı yapılmaktadır. Bu nakillerin çoğunu Ehl-i Sünnet'in genel itikadî görüşleri oluşturmakla birlikte Ali el-Kârî'nin de İbn Ebi'l-İz'den yer yer etkilendiği ve özellikle kelimullahın iştirak edilebileceği görüşünü alıntılarla bunu kabule yönelik bir eğilim gösterdiği görülür (Ebu'l-Hasan Ali b. Sultan el-Kârî, *İmam Azam Fıkh-ı Ekber Aliyyül-Kari Şerhi*, trc. Yunus Vehbi Yavuz (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1979), 87-89, 91-92). Ali el-Kârî, İbn Ebi'l-İz'in Yüce Allah'ın arşta olduğuna dair görüşünü ise tenkit etmektedir (*Aliyyül-Kari Şerhi*, 290-293). Bu örnekler, İbn Ebi'l-İz'in Hanefîlik içerisinde sadece bir kısım meselelere mahsus, sınırlı bir tesirinin olduğunu göstermektedir.

Ebi'l-İz'in *el-Akîde*'ye getirdiği Ehl-i Hadis yorumdan daha kapsamlı bir nitelik taşımaktadır. Bu çerçevede Ebû Hanîfe'nin özellikle Horasan-Maveraünnehir kökenli talebeleri tarafından sonraki nesillere aktarılan fikirlerine kuşkuyla yaklaşmakta ve İmam Mâturîdî önderliğindeki Hanefî-Maturidî kelam geleneğinin Ebû Hanîfe'nin takipçisi olduğu gerçeği reddedilmektedir. Bunun yerine Ebû Hanîfe'nin itikadî düşüncesinin yegane taşıyıcısı olarak Ebû Cafer et-Tahâvî'nin *el-Akîde* metni ve bu metnin de biricik yorumu olarak İbn Ebi'l-İz şerhi öne çıkarılmaktadır.⁸² Çağdaş Selefi Arap dünyasında yazılan *el-Akîde* şerh ve talikât türü eserlerle diğer kimi çalışmalarda özellikle vurgulanan bu yaklaşımın tesiriyle Tahâvî ve *el-Akîde* metninin Ehl-i Hadis çizgisinde bulunduğu iddiası sıklıkla dile getirilmektedir. Ancak *el-Akîde* metninin açık ifadelerinin dahi görmezden gelindiği, metnin tarihi süreç içerisindeki serencamının dikkate alınmadığı, hatta Maturidî şerhlerin kasıtlı surette tamamen devre dışı bırakıldığı bu okuma biçimi, bilimsellikten uzak, ideolojik bir propaganda niteliğinde olup *el-Akîde*'nin ilişkili olduğu tarihî, sosyal ve fikrî zeminle uyuşmamaktadır.

Sonuç

Kelama mesafeli ve daha çok fıkıh ve hadis tedrisiyle meşgul bir muhitte yetişmiş olan Sadruddin İbn Ebi'l-İz, bir Hanefî olmakla birlikte İbn Teymiyye çizgisinden etkilenmiştir. Onun İbn Teymiyye ile irtibatı, *el-Akîde* şerhinde atıfta bulunduğu İbn Kesîr aracılığıyla gerçekleşmiştir. Eserlerinde İbn Teymiyye'ye hiç referansta bulunmamakla birlikte İbn Ebi'l-İz'in, pek çok konuda İbn Teymiyye'nin düşüncelerini paylaştığı ve onun Hanefilik içerisindeki güçlü bir takipçisi olduğu açıktır. Bu niteliği sebebiyle İbn Ebi'l-İz'in Hanefî mezhebine mensubiyeti de kimi çevreler-

82 *el-Akîdetü't-Tahâviyye* üzerine çağdaş dönemde Selefi çevrelerce yazılmış şu şerhlerin tamamında bu yaklaşımı görmek mümkündür: Salih b. Fevzan b. Abdillâh el-Fevzân, *et-Talikâtü'l-Muhtasar ala Metni'l-Akîdeti't-Tahâviyye* (Dâru'l-Asime li'n-Neşr ve't-Tevzî, t.y.), 26-27; Halid b. Abdillâh el-Muslih, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye* (y.y, t.y.), 7; Abdülaziz b. Abdillâh er-Râcihî, *el-Hidâyetü'r-Rabbâniyye fi Şerhi'l-Akîdeti't-Tahâviyye: Akîdetu Ehlî's-Sünne ve'l-Cemaa* (Riyad: Dâru't-Tevhid, 1430/2009), 16; Abdulahir Hammad el-Ğuneymî, *el-Menhatu'l-İlâhiyye fi Tehzîbi Şerhi't-Tahâviyye li'l-İmam Ali b. Ebi'l-iz el-Hanefî* (Dâru İbn Cevzî, 1425), 6; Muhammed el-Humeyyis, *İmam Ebû Hanîfenin İtikat Esasları*, trc. Ahmet İyibildiren-Mustafa Öztürk (İstanbul: Guraba Yay., 1434/2013), 556 vd; a. mlf, *Gençler İçin Akaid Dersleri: Tahâvî Şerhi*, trc. M. Emin Akın (İstanbul: Guraba Yay., 1429/2008), 14.

ce sorgulanmaktadır.⁸³ Onun Ehl-i Hadis eğiliminin de Hanefilik içerisinde birkaç istisna dışında önemli bir karşılık göremediği, aksine bu hususta tenkide uğradığı hatta bir ölçüde kendisine rezerv koyulduğu ileri sürülebilir.

Buna rağmen çağdaş dönemde Selefi çevrelerce kaleme alınan pek çok çalışmada Tahâvî ve *el-Akîde* eseri, tümüyle Ehl-i Hadis/Selefi çizgiyle ilişkilendirilmektedir. Söz konusu bu eserlerin tamamında İbn Ebi'l-İz şerhi üzerinden okumaya tabi tutulan *el-Akîde*, Ebû Hanîfe'nin itikadî görüşlerinin yegâne muteber kaynağı ve Ehl-i Hadis görüşlerin dile getirildiği bir metin olarak kullanılmaktadır. Klasik Kelam edebiyatında önemli bir karşılık bulmamış olmasına rağmen İbn Ebi'l-İz şerhi üzerine, Selefi çevrelerce kaleme alınmış ihtisar, tertip, tezhîb, teshîl adı altındaki onlarca eser⁸⁴ bu çabanın boyutu hakkında fikir vermektedir. Söz konusu bu eserler sebebiyle Maturidî düşüncede kazanmış olduğu konumu önemli ölçüde değişen *el-Akîde*, büyük oranda Selefi yorumun egemenliğine alınmış görünmektedir. Eser etrafında bu minvalde üretilen literatür sebebiyle son yıllarda akademik çevrelerde yapılmış bir kısım çalışmalarda bile *el-Akîdetü't-Tahâviyye*'nin Ehl-i Hadis/Selefi bir eğilim taşıdığı öne sürülmektedir. Oysa çağdaş dönemde üretilen bu literatürden hareketle öne sürülen bu iddianın, metnin içeriğiyle birlikte tarihsel süreçteki serüveni dikkate alındığında gerçeği yansıtmadığı özellikle ifade edilmelidir.

Kaynaklar

Abdülaziz b. İbrahim b. Kasım. *ed-Delîl İle'l-Mutuni'l-İlmiyye*. Riyad: Dâru's-Sumey'i, 1420/2000.

el-Akhisârî, Hasan Kafi el-Bosnevî. *Nûru'l-Yakîn fî Usûli'd-Dîn fî Şerhi Akâidi't-Tahâvî*. Dirase ve Tahkik: Zühdi Adilufiteş el-Bosnevî. Riyad: Mek-tebetü'l-Ubeykan, 1418/1997.

Eyub Ali, K. M. "Tahâviyye". trc. Ahmet Demirhan. *İslam Düşüncesi Tarihi*. ed. M. M. Şerif. 1: 279-293, İstanbul: İnsan Yayınları, 1990,

83 Son dönem Hanefi müelliflerinden Zahid el-Kevserî (ö. 1952), İbn Ebi'l-İz'in Hanefiliğini reddetmektedir (Muhammed Zahid el-Kevserî, *el-Hâvî fî Sireti'l-İmam Ebî Cafer et-Tahâvî* (Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turas, 1419/1999), 38-39).

84 Bu çalışmalardan bazılarının yer aldığı bir liste daha önce verilmişti. Daha kapsamlı bir liste için bk. Abdülaziz b. İbrahim b. Kasım, *ed-Delîl İle'l-Mutuni'l-İlmiyye* (Riyad: Dâru's-Sumey'i, 1420/2000), 207-209.

Fevzân, Salih b. Fevzan b. Abdillâh. *et-Talikâtü'l-Muhtasar ala Metni'l-Akîdeti't-Tahâviyye*. Dâru'l-Asime li'n-Neşr ve't-Tevzi, t.y.

Ğuneymî, Abdulahir Hammad. *el-Menhatu'l-İlâhiyye fi Tehzîbi Şerhi't-Tahâviyye li'l-İmam Ali b. Ebi'l-iz el-Hanefî*. Dâru İbn Cevzî, 1425.

Hindî, Sirâcuddin Ebû Hafs Ömer b. İshak el-Gaznevî. *Şerhu Akîdeti'l-İmâmî't-Tahâvî*. thk. Şeyh Hâzîm el-Keylânî el-Hanefî-Muhammed Abdulkadir Nessâr. Kahire: Dârâtu'l-Karaz, 2009.

Humeyyis, Muhammed. *Gençler İçin Akaid Dersleri: Tahâvî Şerhi*. trc. M. Emin Akın. İstanbul: Guraba Yayınları, 1429/2008.

Humeyyis, Muhammed. *İmam Ebû Hanîfenin İtikat Esasları*. trc. Ahmet İyibildiren-Mustafa Öztürk. İstanbul: Ğuraba Yayınları, 1434/2013.

İbn Ebi'l-İz, Sadruddin Ali b. Ali. *et-Tenbîh ala Müşkilâti'l-Hidâye*. thk. Abdülhakim b. Muhammed Şakir. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003/1424.

İbn Ebi'l-İz, Sadruddin Ali b. Ali. *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*. thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türki-Şuayb el-Arnâvut. Beyrut: er-Risaletu'l-Alemiyye, 1433/2012.

İbn Hacer el-Askalanî. *İnbau'l-Ğumr bi Enbai'l-Umr*. thk. Hasan Ha-beşi. Kahire: Lecnetü İhyai't-Türasi'l-İslâmî, 1389/1969.

İbn Hacer el-Askalanî. *Refu'l-İsr an Kudâti'l-Mısr*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetu'l-Hancı, 1418/1998.

Kalaycı, Mehmet. "Eşarilik ve Maturidiliği Uzlaştırma Girişimleri: Tacuddin es-Sübki ve Nuniyye Kasidesi". *Dini Araştırmalar* 14, sy. 40 (2012), 112-131.

Kârî, Ebu'l-Hasan Ali b. Sultan. *İmam Azam Fıkh-ı Ekber Aliyyül-Kari Şerhi*. çev. Yunus Vehbi Yavuz. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1979.

Kevserî, Muhammed Zahid. *el-Hâvî fi Sireti'l-İmam Ebî Cafer et-Tahâvî*. Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turas, 1419/1999.

Koca, Ferhat ve M. Sait Özervarlı, "İbn Teymiyye Takiyyüddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20: 391-413, Ankara: TDV Yayınları.

Koca, Ferhat. "İbn Ebü'l-İz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19: 468-470. Ankara: TDV Yayınları.

Konevî, Cemâluddin Mahmud b. Ahmed. *el-Kalâid fi Şerhi'l-Akâid*,

Malatya Darende İlçe Halk Kütüphanesi, 220, 1b-109a. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi.

Makrîzî, Takiyyuddin Ahmed b. Ali. *Dürerü'l-Ukûdi'l-Ferîde fi Terâcimi'l-Ayani'l-Müfîde*. thk. Mahmud el-Celili. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1423/2002.

Muslih, Halid b. Abdillâh. *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*. y.y, t.y.

Nâsirî, Necmuddin Menkûbers. *en-Nûru'l-Lâmi' ve'l-Burhânu's-Sâtî'*. Fazıl Ahmed Paşa, 848/2, 16a-264a. Köprülü Kütüphanesi.

Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymun b. Muhammed. *Tabsıratu'l-Edille fi Usulî'd-Dîn*. thk. Hüseyin Atay. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.

Polat, Ahmet Fethi. "Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2000): 505-530.

Râcihî, Abdülaziz b. Abdillâh. *el-Hidâyetü'r-Rabbâniyye fi Şerhi'l-Akîdeti't-Tahâviyye: Akîdetu Ehli's-Sünne ve'l-Cemaa*. Riyad: Dâru't-Tevhid, 1430/2009.

Sübkî, Tacuddin Ebû Nasr Abdülvehhab b. Ali. *Muîdu'n-Niam ve Muîbidu'n-Nikam*. Beyrut: Müessesetü'l-Kutubi's-Sekafiyye, 1407/1986.

Sübkî, Tacuddin Ebû Nasr Abdülvehhab b. Ali. *Tabakatu's-Şafiyye*. thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv-Mahmud Muhammed et-Tanahi. Kahire: Dâru İhyâi Kutubi'l-Arabî, 1383/1964.

Şahin, Hanifi. *İlhanlılar Döneminde Şiilik*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2010.

Şeybânî, Şerefuddin Ebu'l-Fadl İsmail b. İbrahim. *Şerhu Akâidi't-Tahâvî*. -Fazıl Ahmed Paşa, 847/2: 15b-45b. Köprülü Kütüphanesi.

Temîmî, Takiyyuddin Abdülkadir. *et-Tabakâtü's-Seniyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye*. 3391, 1b-465b. Nuruosmaniye Kütüphanesi.

Timür, İhsan. "Tahavi'nin Akide Şerhlerinde İtikadi Farklılaşmalar". Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2016.

Türkistânî, Şucauddin Hibetullah b. Ahmed. *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*. Pertev Paşa, 650: 7b-70a. Süleymaniye Kütüphanesi.